

BUXORO VILOYATI
HOKIMLIGI

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI
OLIY VA O'RTA MAXSUS
TALIM VAZIRLIGI

BUXORO
DAVLAT
UNIVERSITETI

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI
INNOVATSION
RIVOJLANISH VAZIRLIGI

DAVLAT TILINI RIVOJLANTIRISH
MARKAZI

DAVLAT TILI - TARAQQIYOT VA MILLIY YUKSALISH MEZONI

MAVZUSIDAGI RESPUBLIKA
MIQYOSIDAGI
ILMIY-AMALIY ANJUMANI

21-Oktabr

O'zbek tiliga davlat tili
maqomi berilgan kun
muborak bo'lsin!

BUXORO-2020

**O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI OLIY VA O'RTA
MAXSUS TA'LIM VAZIRLIGI
BUXORO DAVLAT UNIVERSITETI
O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI INNOVATSION
RIVOJLANISH VAZIRLIGI
DAVLAT TILINI RIVOJLANTIRISH DEPARTAMENTI
BUXORO VILOYAT HOKIMLIGI**

DAVLAT TILI – IJTIMOIIY TARAQQIYOT VA MILLIY YUKSALISH MEZONI

*(O'zbek tiliga Davlat tili maqomi berilganligining 31 yilligiga
bag'ishlangan respublika ilmiy-amaliy konferensiya materiallari)*

BUXORO, 2020-yil, 16-oktabr

DAVLAT TILI – IJTIMOYIY TARAQQIYOT VA MILLIY YUKSALISH MEZONI

“Davlat tili – ijtimoiy taraqqiyot va milliy yuksalish mezoni” mavzusida Respublika masofaviy ilmiy-amaliy anjumani ilmiy maqola va tezislari to'plami. (2020-yil,16-oktabr). Buxoro: 2020-y. 706 bet.

MAS'UL MUHARRIR:

Ahmedov A.R. – f.f.n., dotsent

TAQRIZCHILAR:

Abuzalova M.Q. – f.f.d., prof. Nazarova S.A. – f.f.n., dots.
Eshonqulov H.P. – f.f.n., dots. Yo'ldosheva D.N. – p.f.n. dots.

TO'PLOVCHI VA NASHRGA TAYYORLOVCHI:

G'aybullayeva N.I. – f.f.f.d (PhD)

Tosheva D.A. – f.f.f.d (PhD)

G'ulomova Sh.Q. – f.f.f.d (PhD)

Ushbu Respublika masofaviy ilmiy-amaliy anjumanining ilmiy maqola va tezislari to'plamida O'zbekiston Respublikasining “Davlat tili haqida”gi Qonuni qabul qilinganining 31 yilligi hamda O'zbekiston Respublikasi Prezidentining «O'zbek tilining davlat tili sifatidagi nufuzi va mavqeyini tubdan oshirish chora-tadbirlari to'g'risida»gi PF-5850-son Farmonida ko'zda tutilgan “O'zbek tili bayrami kuni”ni keng nishonlash, jumladan: o'zbek tilining davlat tili sifatida nufuzini oshirish va qo'llanish ko'lamini yanada kengaytirish shuningdek o'zbek tilining davlat va jamiyat hayotidagi mavqeyini yanada yuksaltirish, davlat tilining rivojlanishi, tarixiy taraqqiyoti, istiqboli bilan bog'liq ilmiy tadqiqotlar samarasini oshirish, o'zbek nazariy tilshunosligi, leksikologiya hamda leksikografiyasi, til siyosatini takomillashtirish konsepsiyasida belgilangan vazifalar va amaliy filologiyani rivojlantirish, o'zbek tili ta'limi muammolari, davlat tilida ish yuritish va nutq madaniyati masalalari borasida fikr va tajriba almashish, sohada amalga oshirilayotgan ishlarni tahlil qilish va bu boradagi takliflarni ishlab chiqish bo'yicha ilmiy, amaliy va uslubiy tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Mazkur to'plamga kiritilgan maqolalar va tezislarning mazmuni, statistik ma'lumotlar hamda bildirilgan fikr va mulohazalarga mualliflarning o'zlari mas'uldirlar.

**DAVLAT TILI – IJTIMOIIY TARAQQIYOT VA
MILLIY YUKSALISH MEZONI**

Tosheva D. Ubaydova D. Raximova N.	Ot komponentli o'zbek xalq maqollarining milliy-madaniy hamda lisoniy xususiyatlari	306
Ubaydullayev X.	Nemis tilidagi o'simlik nomlari bilan qo'llanilgan frazeologik birliklar xususida	310
Xasanov R.	O'zbek tilidagi sportga oid ayrim inglizcha so'zlar	313
Xayrullayeva M	Toponimiyasiga xos ayrim xususiyatlar	315
Xolmuxamedov B.F.	Sifatdagi leksemalashuv hodisasi haqida	318
Yigitaliyev U. Umidjonov Sh.	Leksik birliklarning assotsiativ tadqiqi	321
Zayirova K.M.	Qoraqalpoq tilida erkak odamlarning bosh kiyimi atamalarining lingvistik tahlili	326
Ziyotova S.E.	"Mehrobdan chayon" asarida moliya-soliqqa oid terminlarning qo'llanilishi	330
O'rayeva D.	O'zbek ijodkorlarining pereyonimlardan foydalanish mahorati	334
Qilichev B.E	Arg'un, chandir, saroy, etnonimlari haqida	337
G'aybullayeva M.I.	Termin va terminologiyaning o'rganilish tarixi	341
G'aybullayeva N.I. Sayfulloyev A. A.	Tibbiyot leksikografiyasiga oid ayrim mulohazalar	345
Sharipova M. J.	"QO'Y" LMGi asosida shakllangan o'zbek xalq maqollarida variantlilik	350
Shoyimqulova M.Sh.	Texnik oliy o'quv yurtlarida o'zbek tili ta'limi va mustaqil ishlarda testlardan foydalanish	353
Po'latova S	Shevaga bugungi munosabat	355

**4-SHO'BA: AMALIY FILOLOGIYANI RIVOJLANTIRISH
IJTIMOIIY ZARURIYAT SIFATIDA**

Muallif (lar)	Mavzu	Bet
Abuzalova M.K.	Til – har bir millat madaniyatining o'zagi	358
Absaidova M.	Tilning – turizm sohasini rivojlantirishida tutgan o'rni	364

DAVLAT TILI – IJTIMOIIY TARAQQIYOT VA MILLIY YUKSALISH MEZONI

Afrikadagi 1400ta tildan 600tasi kelajakda, 250tasi esa yaqin orada butunlay yo'qolishi haqida bong urilmoqda. AQSh hududlariga yevropaliklar qadam qo'yganlarida bu mintaqadaminglab tillar mavjud edi. Ayni damda shimoliy Amerika hindularning kamida 150ta tili saqlanib qolgan. Leyptsig universiteti xodimi Baltazar Bikelyaning so'zlariga qaraganda, Kavkazda atigi 3-4 kishi so'zlashuvchi tillar bor.

Biz o'z ona tilimiz bilan faxrlanamiz. Faqatgina faxrlanib qolmasdan, uning yuksalishiga ham o'zimizning munosib hissasmizni qo'shmog'imiz lozim.

Фойдаланилган адабиётлар

1. Ўзбек тилининг изоҳли лугати. 5 томлик. // 2-том. – Тошкент: Ўзбекистон Миллий энциклопедияси, 2006. – Б. 785.
2. <https://studfile.net/preview/2532712/page:3/>
3. <https://annapal.jimdofree.com>

ОТ КОМПОНЕНТЛИ ЎЗБЕК ХАЛҚ МАҚОЛЛАРИНИНГ МИЛЛИЙ-МАДАНИЙ ҲАМДА ЛИСОНИЙ ХУСУСИЯТЛАРИ

Диладора Тошева
БухДУ ўқитувчиси, PhD
Дилрабо Убайдова
БухДУ ўқитувчиси
Нодира Рахимова
БухДУ ўқитувчиси

АННОТАЦИЯ. Ушбу мақолада от образи, у иштирокидаги мақоллар ўзбек халқ оғзаки ижодининг салмоқли қисмини ташкил этиши ва уларга намуналар, отнинг халқнинг кундалик турмуш тарзидан тортиб, насл-насаб, тарбия, оила, дўстлик, меҳнат каби тушунчалар ифодаси ҳам тасвирлаш вазифасини ўташи таъкидланган.

Киритиш. Халқимиз: “От – мурод”, – деб айтади. Отнинг муродлиги замирида олам-олам маъно бор. Бу отнинг неча минг йиллар давомида халқимиз турмуши, ижтимоий, сиёсий, диний-

эътиқодий ҳаётида тутган мавқеини кўрсатади. *От битди – қанот битди; Оти бор – ботир, оти йўқ – ётир; Оти борнинг қаноти бор, моли борнинг – бахти; Этик кийсанг, эр бўласан, отга минсанг, шер бўласан* мақолларида ҳам от мард ва жасур йиғитлар орзу-ҳаваси, муродининг ҳосил бўлиши сифатида ифода этилган. Яъни куч-қудратда тенгсиз йиғитлар эгарланган уловда қанотли қуш мисол шиддат билан ҳаракат қилишган. Шу боис отли ботир – бахтли ботир саналган. Ўзбек халқида отлиқ йиғит енгилмас куч-қудрат эгаси ҳисобланган. Шу билан бирга, отга инсоннинг мол-давлати, мавқеини белгиловчи восита сифатида ҳам муносабатда бўлинган.

Асосий қисм. От хонадонга қут-барақа, бахт ва омад келтирувчи асос сифатида қаралган. От савдоси амалга оширилган бозор “бахт бозори” дея сифатланган. *От бозори – бахт бозори* мақоли мазкур тушунчалар таъсирида шаклланган.

Азалдан туркий қабилалар отни қадрлашган ҳамда бедов бия ва байталларни қўлга ўргатиб хонакилаштиришган. Тарих зарварақларида чивликлар эътиборини қозонган ва “Самовий отлар” дея довруги оламга ёйилган айғирларни секин-асталик билан қўлга ўргатган Марказий Осиё аҳолиси ҳақида маълумотлар сақланиб қолган. Шунинг учун туркий халқлар тарихини отсиз тасаввур қилиш мумкин эмас. Ота-боболаримиз илоҳий мўъжиза саналмиш бу ҳайвоннинг инсон ҳаётидаги аҳамиятини биринчилардан бўлиб жуда яхши англаб, уни ардоқлаш, тарбиялаш ва ундан фойдаланиш борасида бошқа кўплаб халқларга ўрнак бўлишган. *Бошсиз бўрк бўлмас, тотусиз – турк* мақолида отнинг туркий халқлар ҳаётида нақадар муҳим аҳамият касб этгани тасвирланган. Яъни қалпоқни бошсиз, туркий қавмларни эса отсиз тасаввур қилиб бўлмайди. Ваҳоланки, ҳаётнинг ҳар бир жабҳаси от билан биргаликда олиб борилади.

От отсимонлар оиласига мансуб тоқ туёқли ўтхўр ҳайвонлар авлоди бўлиб, бошқа жониворлардан тез югуришга яхши мослашгани, катта тортиш кучига эгаллиги билан ажралиб туради. Дунёдаги барча мамлакатларда 250дан зиёд от зотлари мавжуд бўлиб, улар 25, баъзан 40 ва ундан ортиқ йил яшайди. Ўрта Осиё ва Европанинг жануби-шарқий қисмида хонаки отлар милоддан аввалги учинчи минг йилликдан мавжуд бўлган. Ёввойи отлар уюри Европа,

DAVLAT TILI – IJTIMOIIY TARAQQIYOT VA MILLIY YUKSALISH MEZONI

Осиё ва Африкада учраган. Отлардан кўп асрлар мобайнида транспорт воситаси, қишлоқ хўжалигининг асосий иш ҳайвони сифатида фойдаланилган. Техника имкониятларининг от кучи билан ўлчаниши ҳам шундан далолат беради. Бир от кучи 746/736 Watt га тенг.

Бир миҳ бир нағалми, бир нағал бир отни тутар мақолида кишилик жамиятига хос тадрижийлик ўз ифодасини топган. Дуниёни ларзага соладиган оламшумул воқеа-ҳодисалар ёки кашфиётлар ортида муайян шахс томонидан амалга оширилган ҳаракат ётади. Мақолда қўлланилган от, нағал ва миҳ образлари ҳаёт ҳақиқатини ёритишга хизмат қилган.

Ҳарбий юришларда ҳам қўшиннинг куч-қудрати ундаги отлик аскарлар сонини ва жанг қилиш маҳорати билан баҳоланган. Ўз юрти ва халқи тирчилиги, фаровон ҳаёти учун курашган жасур ва мард йиғитлар кўзи тўқлиги, босиқлиги, камтарини ва бир сўзми эканлиги билан ажралиб турган. Мақтанчоқ, ўзига биво қўйган, ўз куч-қудрати ва давлатига ҳаддан зиёд баҳо берадиган одамлар халқ орасида танқид қилиниб, қораланган. *Кишнаган айғирнинг уюрин кўр, чиранган йиғитнинг – уйин* мақолида ҳам кўча-куйда мақтанадиган, мол-давлатини кўз-кўз қиладиган кимсалар назарда тутилган. Мақтанчоқ ва ҳавойи кимсаларнинг аслида ҳар бир хатти-ҳаракатини сунъий тарзда амалга ошириши, бировга орқа қилиши, ўзгалар ютуғини ўзиникидек кўрсатишга одатланганлиги қораланган. Кишнаган айғирнинг кучи уюр орасида билинса, мақтанган йиғитнинг асл ҳоли уй туттишида намоён бўлади. Бу ўринда *уй* концепти шахсининг онласи, яшаш тарзи, яқинларига муносабати, рўзгор тебратиши имконияти каби тушунчаларини ўз ичига олади.

От образини иштирокидаги мақоллар ўзбек халқ оғзаки ижодининг салмоқли қисмини ташкил этади (246та). Уларда халқнинг кундалик турмуш тарзидан тортиб, насл-насаб, тарбия, оила, дўстлик, меҳнат каби тушунчалар ифодаси ҳам тасвирланган. Қуйидаги мақолларда баркамол авлод тарбияси учун муҳим саналган муомала маданияти, андиша ва ор-номус тушунчалари асрий қадриятларимиз инъикоси сифатида намоён бўлган. *Одам – сўзлагунча, йишқи – кишнагунча; От кишнашиб топшиар, одам – эслашиб* мақолларида жамият асосини муомала маданияти ташкил этиши таъкидланган.

Яъни киши ҳаётда ўз ўрнини топишида, атрофидаги инсонларнинг ҳурмат-эҳтиромни ёки нафратига сазовор бўлишига унинг муомала маданияти сабаб бўлади. *Гайрат – отда, ҳаё – кўзда* мақоли ҳам халқ донолиги намунаси сифатида асрлар давомида ўзбек тилида муомалададир. Маълумки, қадимдан тажрибали онахонлар, гапга чечан янгалар қизлардаги ҳаё ва ибони уларнинг кўзига қараб билишган. Аёллардаги ор-номус, эркаклардаги куч-гайрат улар бўйинига тақиб юрадиган тумор мисол қадрланган. Мақолда шу каби жиҳатларга ишора қилинган. *Отангни кўрсанг, отдан туш* мақолида эса ҳар қандай вазиятда киши ўз отасига ҳурмат кўрсатиши, иззатини жойига қўйиши лозимлиги таъкидланган. Зеро, инсон ҳаёти давомида эришган барча муваффақиятларнинг сабабчиси уни дунёга келтирган, вақтида тўғри тарбия берган ота-онаси саналади. Отани улутлаш, қадрлаш ўзбек халқининг азалий қарашларини ифода этади. *Ота рози – Худо рози* жумласи замирида ҳам ўзбекона тарбия ва асрий анъаналар яширинган.

От образи иштирокидаги мақолларнинг аксариятида оила концепти ифодаси учун хизмат қилувчи масалалар ёритилган бўлиб, улар оиланинг ўзбек халқи ҳаётидаги аҳамиятини намоён этади. Масалан, *Қобил ўғил отга миндиран, ноқобил – отдан туширар* мақолида қобил ва ноқобил фарзанд хусусида фикр юритилган. Бинобарин, қобил фарзанд ота-онасининг ҳурмат-иззатини жойига қўяди. Қариган чоғида уларга тиргак бўлиб, қўлидан келганича асраб-авайлайди. Уйининг тўридан жой беради. Топган-тутганини биргаликда баҳам кўради. Эл ҳурматига сазовор этади. Ноқобил фарзанд эса ота-онаси умрининг эғови бўлади. Кўпчилик олдида кзини шувут қилади, обрўсизлантиради. Мақолда қўлланилган от образи қариллик даврининг роҳат-фароғати, тинч ва осойишта қуналарни ифодалаш учун хизмат қилган.

Фойдаланилган адабиётлар

1. Тилавов А. Ўзбек халқ дostonларидаги от образининг тарихий асослари ва бадний талқини: Филол.фанлари номзоди.... дисс. – Тошкент, 2000.
2. Ўзбекистон миллий энциклопедияси. – Тошкент: Ўзбекистон миллий энциклопедияси, 2003. VI. – 593 б.